

РОЗДІЛ 4. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

ЗАСТОСУВАННЯ ХОЛІСТИЧНОГО ПІДХОДУ В ПРОЦЕСІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

APPLICATION OF A HOLISTIC APPROACH IN THE PROCESS OF ENSURING THE ECONOMIC SECURITY OF THE ENTERPRISE

Поточна орієнтація суб'єктів безпеки на виявлення внутрішніх загроз із подальшою ліквідацією наслідків їх реалізації характеризується недостатньою ефективністю в умовах високої динаміки зовнішнього середовища. Застосування холістичного підходу в процесі забезпечення економічної безпеки підприємства передбачає формування цілісного уявлення про сукупність процесів, які мають місце у внутрішньому й зовнішньому середовищі підприємства. Систематичне проведення тенденційного аналізу із максимально широкими горизонтами інформаційного поля дозволяє виявити факти виникнення й зміни загроз та появи нових ринкових можливостей, які сприятимуть досягненню корпоративних цілей. Практичне застосування теоретичних розробок було реалізовано стосовно ринку праці як складової зовнішнього інформаційного поля, що дозволило виявити й охарактеризувати фактори, які найсуттєвіше впливають на економічну безпеку підприємства та повинні враховуватися для реалізації превентивних захисних заходів.

Ключові слова: холістичний підхід, економічна безпека підприємства, загроза, ринок праці, демографічна ситуація, безробіття.

The current orientation of security entities to the detection of internal threats and the subsequent elimination of the consequences of their implementation is characterized by insufficient efficiency in the conditions of high dynamics of the external environment. The application of a holistic approach in the process of ensuring the economic security of the enterprise involves the formation of a holistic view of the set of processes that take place in the internal and external environment of the enterprise. The research is aimed at the application of a holistic approach in the process of ensuring the economic security of the enterprise in the part of conducting a trend analysis in order to characterize the impact of the main factors on the labor market. In order to determine the main trends in the development of the labor market, which have a significant impact on the economic security of the enterprise, the following methods are used: induction and deduction, comparison and systematization – in the study of the essential characteristics of the holistic approach; synthesis and analysis – to determine the main trends in the development of the labor market; morphological analysis – to specify the degree of influence of individual changes in the labor market on the economic security of the enterprise; graphic – for visual presentation of theoretical and methodical material; abstract-logical – for theoretical generalizations and research conclusions. A systematic trend analysis with the widest possible horizons of the information field allows you to identify the facts of the emergence and change of threats and the emergence of new market opportunities that will contribute to the achievement of corporate goals. The practical application of theoretical developments was implemented in relation to the labor market as a component of the external information field, which made it possible to identify and characterize the factors that most significantly affect the economic security of the enterprise and should be taken into account for the implementation of preventive protective measures. It is substantiated that security subjects should take into account the following parameters of the national labor market, which are associated with: signs of a demographic crisis (decrease in the number of the population due to an increase in mortality, a decrease in the birth rate, a decrease in the average life expectancy and a deterioration in the age structure); workforce reduction; gaps in the development of human capital; high level of unemployment; consequences of COVID-19; a significant number of refugees and internally displaced persons due to the continuation of military aggression on the part of the Russian Federation. **Key words:** holistic approach, economic security of the enterprise, threat, labor market, demographic situation, unemployment.

УДК 330.341.1

DOI: <https://doi.org/10.32782/infrastruct70-8>

Андріїв Н.М.

к.е.н., доцент,
доцент кафедри економічної теорії,
Ужгородський національний університет

Andriyiv Nataliia

Uzhhorod National University

Постановка проблеми. Спрямованість у забезпеченні економічної безпеки підприємства виключно виходячи із характеру й ступеня впливу окремих загроз набула ознак уже традиційного підходу, який в поточних умовах високої динаміки зміни середовища функціонування обмежує суб'єктів безпеки через можливість реагування лише на ці випадки, що визначаються суттєвими втратами, перш за все фінансовими. Більш раціональним можна вважати реалізацію превентивних заходів, тобто таких, що здійснюються на випередження. Створення такої інформаційної основи можливе завдяки застосуванню

холістичного підходу, який в економіці ще не набув широкого застосування, через відмінність від традиційного. Застосування холістичного підходу не відкидає розгляд зміни усієї сукупності елементів, але здійснюється виходячи із їх приналежності до об'єкту, або цілісності, що створює не лише загальне уявлення про характер усіх процесів у зовнішньому й внутрішньому середовищі, але формує підґрунтя для своєчасного передбачення розвитку подій, а відтак й більш ефективного реагування. Такі відмінності холістичного підходу і стали поштовхом до розгляду можливості його застосування в процесі розроблення

методологічних засад забезпечення економічної безпеки підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання застосування холистичного підходу актуалізується в публікаціях таких науковців як М. Караїм [9], Х. Снігур [6], С.-Г. Чура [8], А. Штангрет [9], І. Штангрет [9]. Проблематиці трансформації ринку праці приділили належну увагу А. Аксьонова [2], В. Близнюк [1], К. Бондаревська [2] та інші.

Постановка завдання. Застосування холистичного підходу в процесі забезпечення економічної безпеки підприємства в частині проведення тенденційного аналізу з метою характеристики впливу основних факторів на ринок праці.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Демонстрацію застосування холистичного підходу нами здійснено стосовно частини зовнішнього інформаційного поля, тобто ринку праці із звуженням спектру основних факторів, що впливають на його стан через обмеженість формати подання матеріалу.

Національний ринок праці розвивається через поєднанням специфічних та загальносвітових тенденцій. Демографічна криза, переміщенням кваліфікованих працівників із промисловості у будівництво, сільське господарство та сферу послуг, цифровізація та збільшення масштабів трудової міграції поєднуються із втратами людського капіталу через військові дії. Відтак формування зовнішнього інформаційного поля, у відповідності до засад холистичного підходу, вимагає зосередження уваги на усіх аспектах, які в певній мірі визначають

поточний стан та вказують на можливі трансформації ринку праці. В подальшому ми коротко подамо узагальнення стосовно демографічної ситуації, зайнятості населення, проблематики здобуття нових знань й безробіття та поточних наслідків військової агресії зі сторони Російської Федерації, що загалом сформує уявлення про переваги застосування холистичного підходу.

На поглиблення демографічної кризи вказує динаміка практично усіх основних показників, що характеризують зміну чисельності населення в Україні в межах останніх тридцяти років (рис. 1).

Зменшення кількості населення у 1991–2021 рр. на 19,8% було спричинено низьким рівнем народжуваності (у 1991 р. – 630,8 тис. осіб, коли у 2021-му – 272 тис. осіб) при високій й зростаючій смертності (у 1991 р. – 670,0 тис. осіб, у а 2021-му – 714,3 тис. осіб), наслідком чого стали високі темпи втрати людський ресурсів (максимальні у 2000 р. – (-373) тис. осіб). Відносні показники визначають характер негативних демографічних змін, адже коефіцієнт смертності (для прикладу, найвищий у 2005-му – 16,6 й найнижчий у 1991-му – 12,9) за рівнем суттєво переважає коефіцієнт народжуваності (найвищий у 1991-му – 12,1, а найнижчий у 2001-му – 7,7), що засвідчує негативну тенденційність (у 2021 р. коефіцієнт смертності складав 14,8, коли коефіцієнт народжуваності 7,5), яка спричиняє скорочення пропозиції праці, а відтак й дисбаланс національного ринку праці.

Формування людського капіталу нами розглядається структуровано, зокрема і через розвиток

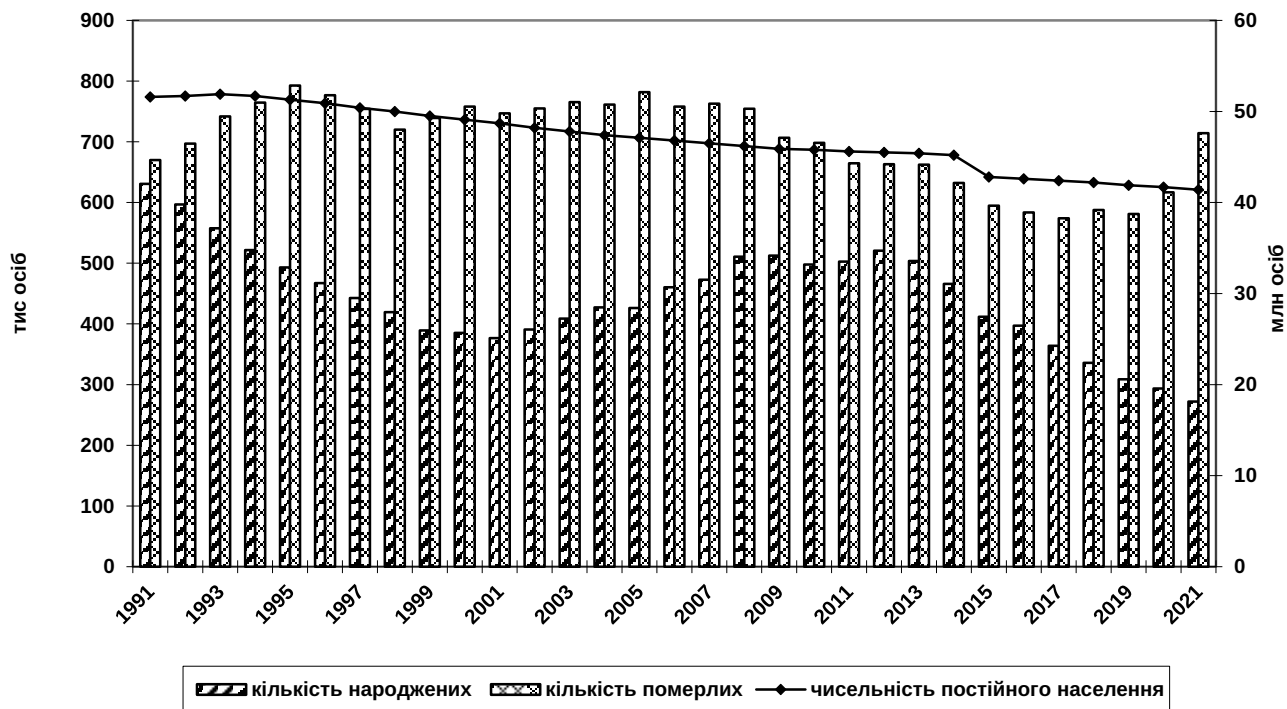

Рис. 1. Зміна демографічної ситуації в Україні у 1991–2021 рр.

Джерело: сформовано на основі [4; 7]

біофізичного капіталу, що вимагає належної уваги до проблеми досягнення і підтримки фізичної форми й розумової активності зі сторони особи, підприємства та держави. Статичні дані вказують на складність ситуації в цій сфері. У структурі причин смертності лідируючі позиції займають серцево-судинні захворювання (у 2021 р. – 60,1%), новоутворення (10,4%), які було доповнено у 2020–2021 рр. ще COVID-19 (12,3%), що вказує на факт незадовільного рівня профілактики цих захворювань та неспроможності існуючої медичної системи знижувати втрати населення. Негативно на стан ринку праці впливає також високий рівень смертності серед 30-річних чоловіків, який у чотири рази вищий у порівнянні із жінками цієї ж вікової групи. Зазначені факти в найбільшій мірі спричинені нещасними випадками, самогубствами, ігноруванням потреби профілактики хронічних захворювань, веденням нездорового та малорухливого способу життя, прихильністю до шкідливих звичок, незбалансованим харчуванням тощо. Загалом розглянуті моменти засвідчують як негативний вплив високої смертності на ринок праці, так й доводять відсутність належної уваги до формування людського капіталу, зокрема на рівні кожного окремого підприємства, що повинно перебувати в зоні уваги суб'єктів безпеки.

Без деталізації окремих моментів стосовно ознак демографічної кризи в Україні можна стверджувати, що тенденційний аналіз на цьому етапі сприяв виявленню впливу на ринок праці ряду

факторів, які безпосередньо пов'язані із: зменшенням чисельності населення через зростання смертності, зниженням народжуваності, скороченням середньої тривалості життя та погіршенням вікової структури, що негативно впливає на формування й використання людського капіталу, тобто посилює негативний вплив на економічну безпеку підприємства через обмеження пропозиції робочої сили.

Функціонування ринку праці визначається перш за все пропозицією робочої сили, тенденції стосовно чого подано у графічному вигляді на рис. 2.

В межах 2010–2021 рр. чітко прослідковується скорочення робочої сили із 20 894,1 тис. осіб до 17 321,6 тис. осіб, тобто на 17,1%, що можна вважати наслідком демографічної кризи, ознаки якої було розглянуто вище. Цей висновок знаходить підтвердження у динаміці рівня участі населення у робочій силі, який, попри певні коливання, є доволі стабільним в межах досліджуваного періоду, тобто максимальне його значення спостерігалось у 2013 р. – 64,9%, а мінімальне у 2017-му – 62,0%.

На характер динаміки рівня зайнятості населення найсуттєвіше вплинув початок військової агресії зі сторони Російської Федерації у 2014 р. (падіння у порівнянні із 2013-м склало 3,6 п.) та COVID-19 (зниження у 2020 відносно 2019 р. на 2 п. та у 2021-му ще на 0,5 п.). В абсолютному ж виразі кількість зайнятого населення загалом у 2021 р. порівняно із 2010-им скоротилася на 3 570,2 тис. осіб, тобто на 18,61%. Різниця у динаміці зміни

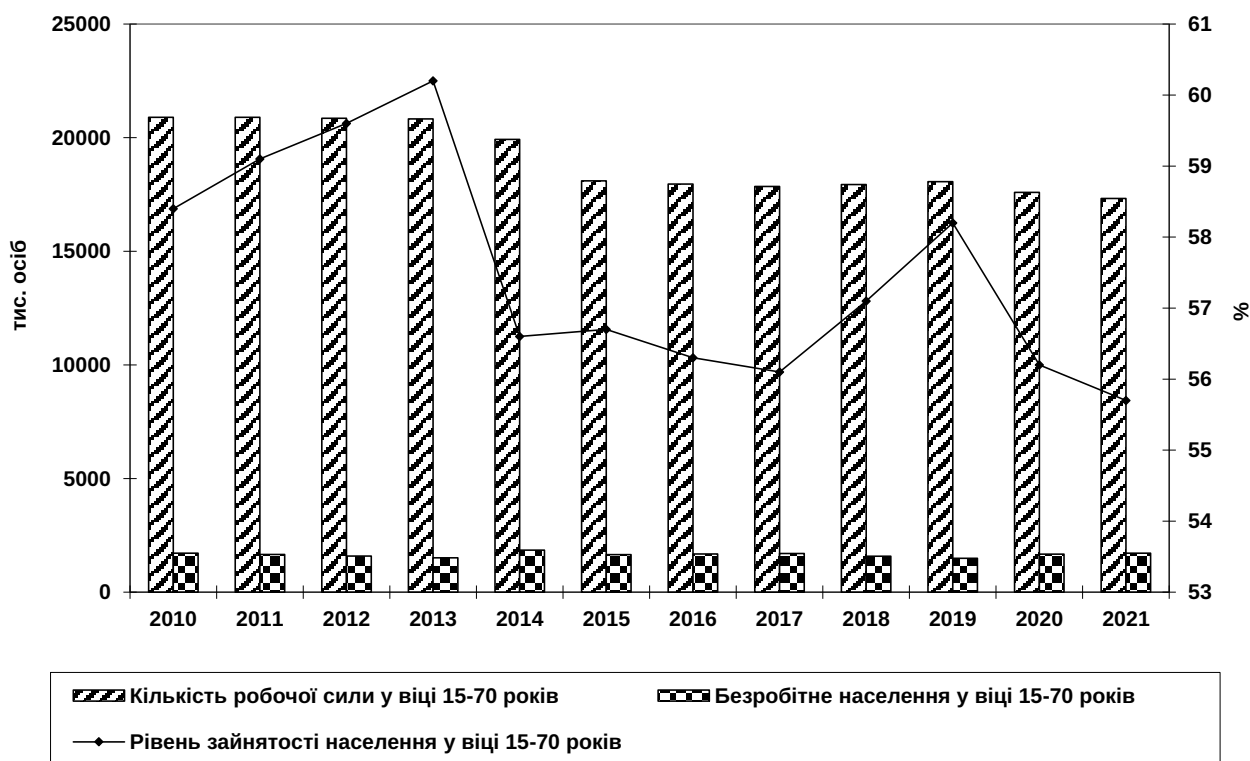

Рис. 2. Динаміка показників, що характеризують ринок праці

Джерело: сформовано на основі [5, с. 171–178]

робочої сили та зайнятості населення вказують на негативні тенденції у розвитку ринку праці України, коли не створені умови для повного використання наявного потенціалу.

Питання освіти нами буде розглядатися не через констатацію факту значної частки найманих працівників, які мають один чи декілька дипломів про вищу освіту, а виходячи з існуючого дисбалансу між підготовленою кількістю фахівців певної спеціальності та реального попиту зі сторони роботодавців. В цьому контексті цікавими є дані, що наводяться у публікації В. Близнюка, де зазначається, що «...тільки 36% співробітників працюють за спеціальністю, робота 20% працівників пов'язана з отриманою спеціалізацією, тоді як 44% працівників змінили професію» [1, с. 60]. Офіційні статистичні дані засвідчують, що у 2021 р. 857,0 тис. безробітних осіб мали вищу освіту, тобто кожен другий, що ще раз підкреслює як хибне уявлення значної частини абітурієнтів про реальні потреби ринку та недоліки у формуванні державного замовлення, так і відсутність зв'язку між бізнесом й закладами освіти. Інший ракурс, на якому нами наголошувалося в частині розгляду основних складових людського капіталу, вимагає приділення уваги проблемі здобуття освіти упродовж життя зі сторони особи, підприємства і держави. Офіційні статистичні дані вказують, що проблема формального і неформального навчання у 2021 рр. вирішувалася 62,1% населення у віковій групі «15–24 роки» і лише 0,5% у «25–64 роки». Зазначене демонструє прогалину у питанні розвитку людського капіталу, яка в умовах збільшення конкурентної боротьби посилює загрози для кадрової безпеки промислових підприємств та визначає формат дій суб'єктів безпеки щодо їх ліквідації через створення кадрового резерву та налагодження системи підготовки та перепідготовки фахівців для потреб підприємства.

Величина абсолютних та відносних показників вказує на певну стабільність стосовно безробіття. Мінімальне значення цього показника у відносному виразі фіксувалося у 2013 р. – 7,3%, а максимальне у 2021-му 9,9%. Доволі чітко причини безробіття визначено у публікації К. Бондаревської та А. Аксьонової як такі, що пов'язані із «...невисокою заробітною платою, яку пропонують на ринку праці України; нестабільною політичною та економічною ситуацією в країні; відсталістю системи підготовки фахівців від розвинутих країн; значним перевищенням пропозиції робочої сили над попитом; незадоволеністю робітників умовами праці; досить малими можливостями щодо кар'єрного зростання; відсутністю можливостей підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів» [2, с. 45]. Інформація Державної служби статистики засвідчує, що в загальній кількості безробітних у 2021 р. (1711,6 тис. осіб) найбільш частку посідали групи

за наступними причинами незайнятості: «звільнення за власним бажанням та за згодою сторін» (32,4%), «вивільнення з економічних причин» (27,1%) та «не працевлаштовані після закінчення закладів освіти» (10,2%). В структурі за видами економічної діяльності найвагоміша частка стосувалася групи «оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів» (20,8%) та «промисловість» (16,2%). Більшість із визначених моментів залишаються актуальними уже упродовж тривалого періоду часу, тому їх потрібно розглядати, у відповідності до засад холіцизму, у порівнянні із тенденціями та у сукупності з іншими процесам, що мають місце на вітчизняному та світовому ринку праці. Для порівняння, у відповідності до даних Світового банку, в ЄС у 2013-му цей показник складав 11,3%, а у 2021-му – 7% [12]. Важливим аспектом є не лише сам факт вищого рівня безробіття, а негативні наслідки, які проявляються стосовно безпосередньо особи, а також частково на рівні підприємства й держави, свідченням чого є наступні факти (подається у відповідності до безпекової ієрархії): зниження доходів через суттєву різницю між середньою заробітною платою і допомогою по безробіттю; стрес через невпевненість у можливості задоволення своїх потреб в майбутньому; психологічні травми, що провокують розлади у сприйнятті подій в навколишньому середовищі, здійснення злочинів й самогубства; втрата кваліфікаційного рівня через тимчасове припинення виконання завдань в межах виробничого процесу та спілкування із колегами по фаху; нижча продуктивність праці у колишніх безробітних упродовж тривалого періоду часу; зниження купівельної спроможності осіб, що мають статус безробітних; менш ефективно використання потенціалу суспільства із втратами для національної економіки.

Станом на 21 червня 2022 р., згідно даних UNHCR [10] в Європі було зафіксовано 5256 тис. біженців з України, з яких 3510 тис. осіб офіційно зареєстровані для отримання тимчасового захисту, зокрема в Польщі таких осіб 1180 тис., в Молдові – 85,8 тис., в Румунії – 82,7 тис. та у Словаччині – 79 тис. З 24 лютого 2022 р. в Україні почали діяти обмеження на виїзд чоловіків, тому біженцями в основному стали жінки з дітьми та особи старше 60 років. Попри це, на думку експертів International Labour Organization [11], серед біженців 1,2 мільйона осіб раніше здійснювали активну трудову діяльність, зокрема 49% з них виконували висококваліфіковану роботу. Зазначене вказує на масштаби втрат, які пов'язані саме з дуже швидким виїздом за межі країни майже 8% раніше зайнятих працівників на невідзначений період часу. Складність повернення цієї частини робочої сили визначається впливом двох ключових факторів: жінки виїхали із дітьми з метою

забезпечення їх безпеки, а відтак зможуть повернутися у короткостроковій перспективі лише після стабілізації ситуації; в умовах продовження активної фази військового протистояння і у 2023 р. відбудеться поступова адаптація жінок із розглядом можливості залишитися на постійне місце проживання та приєднання до них й чоловіків після скасування законодавчих обмежень на виїзд. Відтак більша тривалість військового протистояння може спричинити суттєві втрати робочої сили в Україні.

За офіційними даними про перетин кордону можна стверджувати про наявність й доволі значного зворотного потоку, тобто на в'їзд в Україну. Станом на червень 2022 р. зафіксовано повернення близько 2,8 мільйонів із доволі високою щоденною інтенсивністю до 30 тис. осіб в день. Зазначене пов'язано із двома обставинами: з 24 лютого 2022 р. відбувається повернення чоловіків, які перебували до цієї дати в ЄС у трудовій міграції, у відповідності до засад реалізації мобілізаційної кампанії; повернення біженців в Україну, що в більшості спричинено успішними діями українських військових, яким вдалося звільнити раніше захоплені північні області, зупинити просування ворога на території Донецької та Луганської областей та почати контрнаступ на Півдні України.

Окрім переміщення значної кількості населення через кордон у різному напрямі, військові дії також вплинули на кількість робочої сили через чисельність внутрішньо переміщених осіб. За даними International Labour Organization в Україні у червні 2022 р. нараховувалося 7,7 млн. внутрішньо переміщених осіб. Причинами для такого значного переміщення населення в межах країни стали результати застосування військовими Російської Федерації так званої стратегії «випаленої землі», коли жертвами перш за все стає мирне населення із руйнуванням об'єктів критичної інфраструктури. В наслідок зазначених обставин у березні-квітні 2022 р. свою діяльність припинила майже половина суб'єктів господарювання із відповідним вивільненням робочої сили. Припинення діяльності підприємств мало місце як на території, де відбувалися безпосередні військові дії, так і в інших регіонах через постійну загрозу ракетних ударів та руйнування логістичних ланцюгів. Фахівці International Labour Organization вважають, що станом на червень 2022 р. в Україні було втрачено 4,8 мільйонів робочих місць.

Військові дії вплинули на ринок праці України, зокрема через набуття ним ознак «ринку роботодавця» через суттєво більшу (у червні 2022 р. у 20 разів) кількість претендентів на робочі місця у порівнянні із вільними вакансіями. Результати соціологічних опитувань [3] засвідчують, що 78% компаній були змушені провести непопулярні заходи стосовно робочої сили, зокрема

йдеться про: невивлату заробітної плати (25%); звільнення і скорочення працівників (16,5%), відправлення у відпустку за власний рахунок (10%), зменшення величини заробітної плати (25%). Важливим моментом, що характеризує дієвість механізму мотивації праці є той факт, що рівень оплати праці скоротився на 25-50% при одночасному зростанні цін на соціально-важливі продукти на 15–20%, зокрема ціна хліба зросла на 28,5%. Ці факти переконливо доводять посилення тиску на робочу силу через військові дії, коли безробіття поєднується із суттєвим погіршенням умов праці, зокрема в частині отримання доходу, розмір якого не дозволяє задовольнити першочергові потреби у їжі.

Висновки з проведеного дослідження. Застосування холістичного підходу орієнтовано на формування цілісної уявлення про стан й зміни в будь-якій системі. У нашому розумінні таке уявлення в процесі забезпечення економічної безпеки підприємства передбачає виявлення усіх загроз (внутрішніх і зовнішніх), а також з'ясування та контроль за тими процесами, що відбуваються за межами підприємства і прямо чи опосередковано впливають, або можуть в майбутньому створити підґрунтя для зміни рівня безпеки за рахунок посилення загроз чи появи нових ринкових можливостей. Виявлення не лише певної загрози, але з'ясування причин її виникнення й факторів, що визначають ступінь її впливу на економічну безпеку підприємства можливе завдяки комплексному формуванню й сприйняттю змісту внутрішнього й зовнішнього інформаційного поля. Застосування холістичного підходу вимагає трансформації системи економічної безпеки підприємства, що повинно стати об'єктом подальших досліджень.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Близнак В. В. Український ринок праці: історичні виклики та нові завдання. *Український соціум*. 2016. № 3(58). С. 58–71.
2. Бондаревська К. В., Аксьонова А. О. Особливості розвитку ринку праці України під впливом сучасних глобалізаційних процесів. *Причорноморські економічні студії*. 2019. № 38–1. С. 43–47.
3. Дослідження: Війна змінила поведінку роботодавців і здобувачів, на ринку праці України – нові тенденції. *Interfax Ukraine*. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/economic/828490.html> (дата звернення: 21.01.2023).
4. Населення України 2020. *Державна служба статистики України*. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/10/dem_2020.pdf (дата звернення 21.01.2023).
5. Робоча сила. 2021 / за ред. А. Солон. Київ : Державна служба статистики України, 2022. 216 с.
6. Снігур Х. А. Холістична модель управління персоналом. *Економіка та держава*. 2016. № 10. С. 47–50.

7. Статистична інформація. *Державна служба статистики України*. URL: <https://ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 21.01.2023).

8. Чура С.-Г. Т. Холістичне управління економічною безпекою підприємства. *Науковий погляд: економіка та управління*. 2021. № 1. С. 46–49.

9. Штангрет А. М., Караїм М. М., Штангрет І. А. Стратегічне управління економічною безпекою підприємства. *Прийазовський економічний вісник*. 2019. № 6 (17). URL: <http://pev.kpu.zp.ua/vypusk-5> (дата звернення: 11.01.2023).

10. Operational data portal. *UNHCR*. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine> (дата звернення: 21.03.2023).

11. The impact of the Ukraine crisis on the world of work: Initial assessments. *International Labour Organization*. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/documents/briefingnote/wcms_844295.pdf (дата звернення: 21.01.2023).

12. Unemployment, total (% of total labor force) (modeled ILO estimate). The World bank. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.LE00.MA.IN?locations=UA> (дата звернення: 21.01.2023).

REFERENCES:

1. Blyzniuk V. V. (2016) *Ukrainskyi rynek pratsi: istorichni vyklyky ta novi zavdannia* [Ukrainian labor market: historical challenges and new tasks]. *Ukrainskyi sotsium*, no. 3(58), pp. 58–71.

2. Bondarevska K. V., Aksonova A. O. (2019) *Osoblyvosti rozvytku rynku pratsi Ukrainy pid vplyvom suchasnykh hlobalizatsiinykh protsesiv* [Features of the development of the labor market of Ukraine under the influence of modern globalization processes]. *Prychor-nomorski ekonomichni studii*, no. 38–1, pp. 43–47.

3. Interfax Ukraine (2023) *Doslidzhennia: Viina zminyla povedinku robotodavtsiv i zdobuvachiv, na rynku pratsi Ukrainy – novi tendentsii* [Research: The war changed the behavior of employers and applicants, new trends in the labor market of Ukraine]. Available at:

<https://ua.interfax.com.ua/news/economic/828490.html> (accessed January 21, 2023).

4. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2021) *Naselennia Ukrainy 2020* [Population of Ukraine 2020]. Available at: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/10/dem_2020.pdf (accessed January 21, 2023).

5. Solon A. (ed.) (2022) *Robocha syla. 2021* [Workforce. 2021]. Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. (in Ukrainian).

6. Snihur Kh. A. (2016) *Kholistychna model upravlinnia personalom* [Holistic model of personnel management]. *Ekonomika ta derzhava*, no. 10, pp. 47–50.

7. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2023) *Statystychna informatsiia* [Statistical information]. Available at: <https://ukrstat.gov.ua> (accessed January 21, 2023).

8. Chura S.-H. T. (2021) *Kholistychne upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu pidpryiemstva* [Holistic management of economic security of the enterprise]. *Naukovyi pohliad: ekonomika ta upravlinnia*, no. 1, pp. 46–49.

9. Shtanhret A. M., Karaim M. M., Shtanhret I. A. (2019) *Stratehichne upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu pidpryiemstva* [Strategic management of economic security of the enterprise]. *Pryazovskyi ekonomichnyi visnyk*, no. 6 (17). Available at: <http://pev.kpu.zp.ua/vypusk-5> (accessed January 21, 2023).

10. UNHCR (2023). Operational data portal. Available at: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine> (accessed January 21, 2023).

11. The impact of the Ukraine crisis on the world of work: Initial assessments. *International Labour Organization*. Available at: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/documents/briefingnote/wcms_844295.pdf (accessed January 21, 2023).

12. Unemployment, total (% of total labor force) (modeled ILO estimate). The World bank. Available at: <https://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.LE00.MA.IN?locations=UA> (accessed January 21, 2023).